

FINANČNÍ GRAMOTNOST OBYVATELSTVA ČR, ZÁVISLOST NA SOCIÁLNÍM SYSTÉMU A JEHO ZNEUŽÍVÁNÍ

Eva Kratochvílová

Abstrakt

Přestože občané České republiky téměř dvě desítky let žijí v demokratickém zřízení, založeném na principech kapitalismu, v jejich myšlení je neustále zakořeněna zažitá idea socialismu, propagovaná v letech 1948 – 1989. Pro finanční gramotnost se ve státě s centrálním plánováním nenacházelo uplatnění, preferováno proto bylo především akademické vzdělání a do dnes z převážné části preferováno zůstává. Současná mladá generace je vedena k dosažení co nejvyššího vzdělání, posléze nalezení dobře ohodnoceného zaměstnání, na jehož základě je vyměřen starobní důchod.

V blízké budoucnosti se přislib klidného dožití, po odpracování určitého počtu let, pozvolna rozplývá, neboť dochází ke stárnutí populace. Jedná se o takzvané relativní stárnutí populace, což představuje velký problém z hlediska zvyšování ekonomické zátěže populace. Sociální systém v budoucnu nebude schopen zajistit požadavky rostoucího procenta občanů závislých na pomoci státu. Občané se budou nuceni naučit zacházet s osobními financemi a zajistit se do budoucna samy. Již v současné době vznikají problémy s přerozdělováním, některé sociální skupiny jsou protěžovány na úkor jiných. Mnozí volení zástupci lidu nevynikají odbornými znalostmi v oblasti, kterou spravují a ztrácí tak důvěru obyvatelstva. Nutnost vytvoření nového směru sociální politiky a vyšší finanční gramotnost jsou nevyhnutelné pro fungování demokratické společnosti v 21. století.

Klíčová slova: kapitalismus, socialismus, finanční gramotnost, sociální systém, sociální skupiny, sociální politika

JEL Code: E24, G20

Úvod

Z počátku tato práce poskytne průřez historií sociální politiky, podrobněji bude popsáno období socialismu v bývalém Československu a následná transformace v roce 1989. Tato historická etapa nezpochybnitelně ovlivnila vývoj České republiky až do současnosti.

Snaha začlenit se mezi vyspělé západní státy, po pádu železné opony, s sebou nese mnohá úskalí a ne ve všech aspektech se tato snaha naplnila. Vzdělání obyvatelstva bylo do jisté míry upraveno, avšak stále jsou zde viditelné mezery v některých oblastech. Takovou oblastí je kupříkladu rozvoj finanční gramotnosti, naučit občany zacházet s vlastním majetkem a nechat je spoléhat více na sebe sama a nikoliv na stát. Pro představu o finančním IQ naší společnosti je do práce zahrnuto několik grafických znázornění odpovědí, vybraného vzorku respondentů, na různé otázky týkající se této tematiky. Dále zde bude rozebrána myšlenka finanční nezávislosti a pojem cashflow kvadrant, na něž volně navazuje snaha upozornit na fakt, že svět se nachází již ve věku informačním a nikoliv průmyslovém, z jehož odkazu čerpají i dnešní generace. Pro nastalé změny lze argumentovat i statistikou budoucího demografického vývoje populace. V návaznosti na demografický vývoj práce okrajově zaměří svou pozornost na směr sociální politiky, kterou se Česká republika v současnosti ubírá., co to znamená pro dnešní předproduktivní a částečně také produktivní generaci. Práce si proto klade za cíl srovnat společenský vývoj založený na dosavadních principech s vývojem, jenž přepokládá změny v sociální politice, přístupu a myšlení občanů.

1 Historický kontext sociální politiky

1.1 Sociální politika po 2. světové válce

V naší zemi a v zemích tzv. východního bloku se uplatňoval socialistický model, kde byl jediným subjektem poskytování sociální péče stát, působení nestátních subjektů (rodina, charita, církev), které bylo v okolních demokratických státech samozřejmostí, se u nás potlačilo či zcela vyloučilo.

Občané naší země byli však v rámci sociální politiky v podstatě zbaveni vlastní odpovědnosti za svůj život, byli zasazeni do role pasivních příjemců dávek a služeb. Silně omezená politická a sociální práva měla navodit iluzi, že stát se velkoryse stará o své občany, prostřednictvím sociálních opatření.

Především sám termín sociální politika z našich slovníků začátkem padesátých let vymizel. Z ideologického hlediska neexistovaly sociální problémy, které socialismus údajně odstranil, např. neexistence nezaměstnanosti, chudoby aj. Tyto problémy samozřejmě existovaly, ve společnosti byly latentně přítomny, byly skryty a řešeny nikoli systémy a mechanismy sociálními, ale prostřednictvím ekonomiky, zejména přezaměstnaností a cenovými dotacemi.

Rovnostářské myšlenkové koncepty, jež předpokládaly rozsáhlou redistribucí a zastírání sociálních problémů značně škodily společnosti.

Centralizovaný systém byl značně nedemokratický. Financování sociálních výdajů státním rozpočtem se průběhem let stalo problematičtější. Na nutnost změny poukazovala stagnace a pokles ekonomického rozvoje v 60. a 80. letech minulého století. Sociální systém poukazoval na to, že pokud nedojde ke změně postavení občanů, korekci výdajů na sociální účely a změně financování dojde ke krizi.

1.2 Transformace sociální politiky v ČR

V roce 1990 začala v ČSFR sociální reforma. Scénář položil základy sociální politiky, zavedl standardní sociální instituty, instituce, mechanismy a inicioval sociální záchrané sítě.

Její fungování v praxi ale není bezproblémové.

Relativně příznivý průběh transformace sociální politiky umožnil ekonomickou změny a vývoj společnosti. Při snaze o demokratizaci sociální politiky vycházela Česká republika z konceptu německého sociálního systému. Transformace v této oblasti probíhala pozvolna a podmínky ve společnosti umožnily zdárné dokončení. Tehdejší východisko sociální politiky se s četnými změnami využívá do dnes.

Tak byly tvořeny zákony, vyhlášky a další právní předpisy, s jejichž pomocí docházelo k budování demokratického státu.

Občané se pomalu přizpůsobovali nastalým změnám a přijímali nová pravidla. Otázkou však zůstává, zda tyto pravidla vedla k pochopení nově nastoleného ekonomického systému s prvky kapitalismu.

Pro kompletní transformaci je také potřeba změna ve způsobu myšlení společnosti, nové vzdělání, nové návyky. Lidé by si měli uvědomit, jak uvádí např. i H. Kociánová, že socialismus a jeho pravidla nám v určitých směrech dávaly „jistoty“ ty však byly zaplacený nejen naší svobodou. Doba se směníla. Máme více svobody, méně jistot, více možností, a co je důležité – větší zodpovědnost. Dar za svobodu. Ale zatím se neobjevil více méně nikdo, kdo by společnost tento dar naučil správně užívat.

2 Finanční gramotnost

Jak je uvádí MFČR: Finanční gramotnost je soubor znalostí, dovedností a hodnotových postojů nezbytných k zabezpečení sebe a své rodiny. Aktivní vystupování na trhu finančních

produktů a služeb. Finančně gramotný se orientuje v problematice peněz a cen a je schopný spravovat osobní či rodinný rozpočet včetně správy finančních aktiv a závazků.

Finanční gramotnost je rozdělena do tří složek:

- Peněžní gramotnost – kompetence nezbytné ke správě hotovostních a bezhotovostních peněz a nástrojů tomu určených
- Cenovou gramotnost – kompetence nezbytné pro porozumění cenovým mechanismům a inflaci
- Rozpočtovou gramotnost – kompetence pro správu osobního či rodinného rozpočtu a schopnost zvládat různé životní situace z finančního hlediska

Rozpočtová gramotnost zahrnuje i další dvě složky – správu finančních aktiv a správu finančních závazků.

Předpokládá v obou případech orientaci na trhu komplikovaných finančních produktů a služeb, schopnost jednotlivé produkty a služby porovnávat a volit ty nejvhodnější na konkrétní životní situaci.

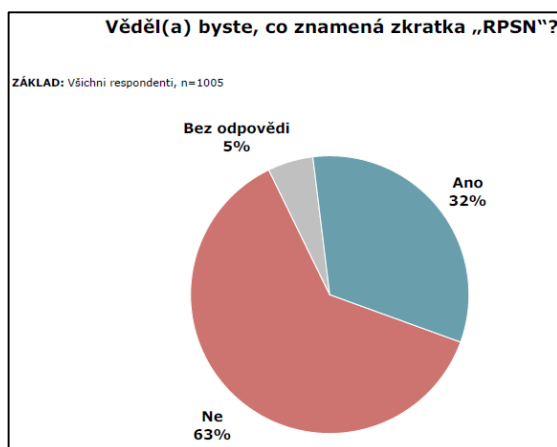
Podle R. T. Kiyosakiho, se finanční gramotnost na školách neučí. Ani školy ekonomicky zaměřené vzdělání v tomto směru neposkytnou. Výuka ekonomie Vás finanční inteligenci nikdy nenaučí. „Nedostatečné poskytování finančního vzdělání je v našem školním systému krutou a hanebnou chybou. V dnešním světě je finanční gramotnost pro přežití naprosto zásadní věcí. Bez vzdělání v oblasti financí nemohou lidé proměnit informace v užitečné poznání.“

Z různých masmedií jsou lidé zahlcováni velkým množstvím, naprosto bezcenných a zkreslených informací, které mají navodit představu důvěryhodnosti a dovést člověka předem určenou cestou k cíli. Takový cíl sledují například reklamní upoutávky na údajně velmi výhodné a snadno získatelné úvěry. Lidé omámeni pohádkovými výjevy z vysněné tropické dovolené neváhají, zvednou telefon a za pár minut se zadluží i na několik let, aby si krátkodobě užili. A co je ještě smutnější, jak vyplývá také prováděného výzkumu (viz. níže), většina respondentů ani netuší, co je to RPSN. To se totiž milí věřitelé jaksí při své ochotě zapomněli pochlubit, nebo to jen šikovně zakryly nepřeberným množstvím výhod.

Jistě existují snahy ze strany státu i veřejnosti, aby lidé takové věci nepřehlíželi. Různé komerční publicistické pořady, zaměřené na to, aby lidem tak říkajíc otevřeli oči, nemají ani z daleka takovou sledovanost, jako různé seriály, kde se řeší rodinné vztahy. Prakticky nelze zavádět o seriózní naučný program, který by se zaměřoval na finanční gramotnost, ale pravděpodobně by se nesetkal s velkou odezvou, prostě by odhaloval tvrdou realitu a taková

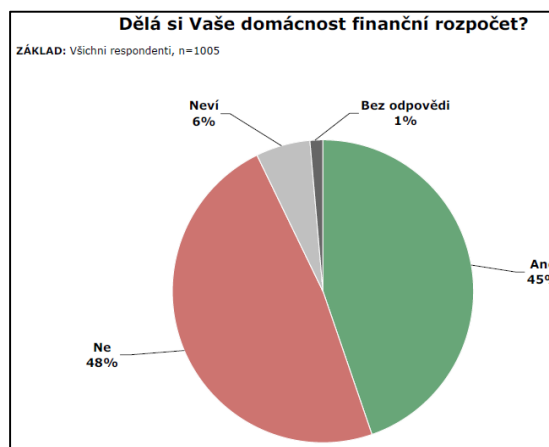
příliš nepobaví. Lidé nejsou zvyklí na podobnou formu vzdělání, někteří si dokonce neumí připustit, že musí vzdělání vyhledávat sami. Žijí v představě, že knihy, které doporučují na školách, jsou jediné k upotřebení pro zvýšení inteligence. Možná získají všeobecný náhled na danou problematiku, ale při snaze aplikovat poučky do praxe, většina narazí. V domnění, že jsou na vše připraveni a nějak to zvládnou, s hrůzou zjistí, jaké nedostatky má současný vzdělávací systém.

Obr. 1: Výsledky RPSN

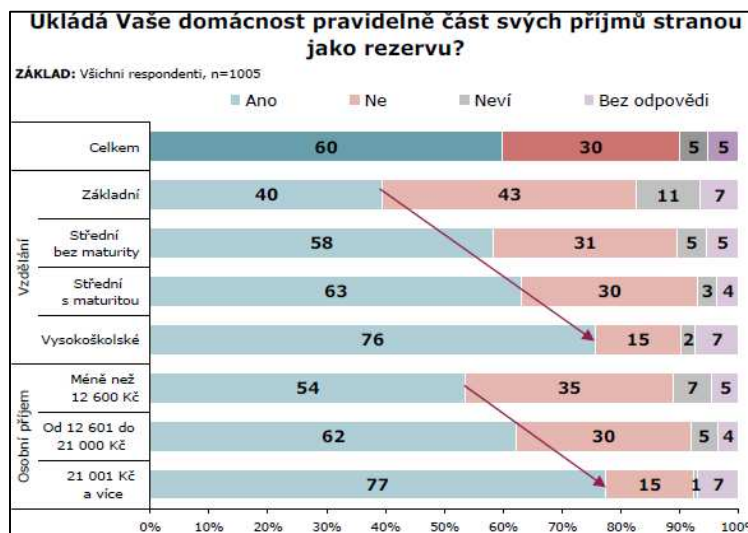
Zdroj:STEM/MARK, Finanční gramotnost, 2010

Obr. 2: Finanční rozpočet

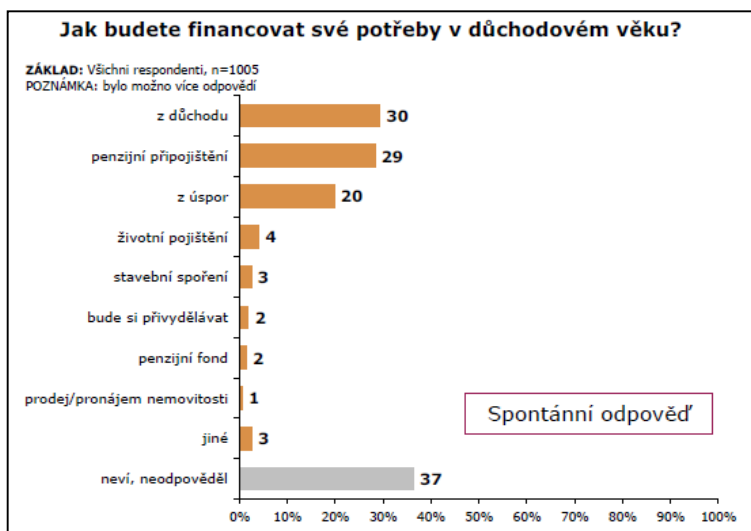
Zdroj:STEM/MARK, Finanční gramotnost, 2010

Obr. 3: Rezervy

Zdroj:STEM/MARK, Finanční gramotnost, 2010

Obr. 4: Financování v důchodu

Zdroj:STEM/MARK, Finanční gramotnost, 2010

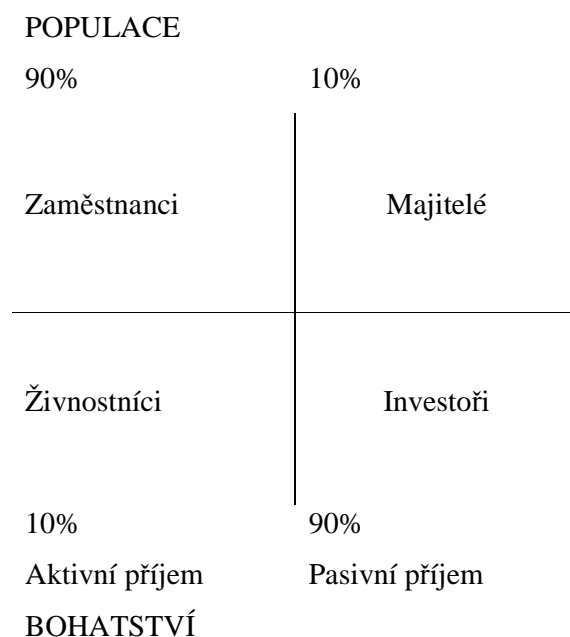
Z průzkumu vyplynulo, že 37% dotázaných respondentů ani neví, jak bude financovat své potřeby ve stáří. Ostatní se spoléhají na důchod, penzijní připojištění a úspory, které ovšem s největší pravděpodobností znehodnotí inflace. Finanční rezervy si také mohou dovolit vytvářet především občané s vyšším příjmem. Z grafu je patrné, že lidé s vysokoškolským vzděláním nejvíce spoří, je to způsobeno o něco vyšší finanční gramotností a také tím, že mají obecně vyšší životní úroveň a zařazují se většinou také do vyšších příjmových skupin.

Lidé, kteří rozumějí finančním záležitostem, si lépe vybírají finanční služby a produkty odpovídající jejich konkrétním potřebám. Finanční vzdělávání může také výrazně podnítit finanční plánování a spoření, a to i u osob s relativně nízkými příjmy. Finančně vzdělaní občané, kteří jsou schopni vyhledávat lepší, levnější a pro nejvhodnější služby.

Dle názoru ministra financí není možné mít fungující trh s finančními produkty, pokud si jeho účastníci nebudou vědomi základních náležitostí, a pokud také nebudou mít vědomí odpovědnosti za vlastní jednání. Řada občanů považuje za dobré využívat resp. zneužívat solidaritu státu na úkor druhých (plátců daní).

Přílišná rozdavačnost státu spíše sociální problémy zhoršuje. Paradoxně se díky tomu rozpadá duch soběstačnosti a společenské odpovědnosti. Tímto stát podporuje asociální chování. Vyhýbání se práci, mateřství bez sňatku, neplacení nájemného, alkoholové a drogové závislosti rostou díky tomu, že se o ně stát postará.

3 Cashflow kvadrant

Zdroj: sestaveno na základě poznatků z knihy: Kiyosaki T. R., Sechter L. S., Cashflow kvadrant

Pojem cashflow kvadrant vymyslel Robert Kiyosaki. Rozděлил lidi na levou a pravou stranu. Na levou stranu umístil zaměstnance a živnostníky, kteří mají aktivní příjem, a na pravou majitele a investory, kteří mají pasivní příjem. Na pravé straně funguje pouze 10% lidí, ale nachází se na ní 90% bohatství. Na levé straně funguje 90% lidí, ale najdeme zde pouze 10% bohatství. Levá strana vyměňuje svůj čas za peníze a pravá strana má systém, který jí peníze generuje.

Aktivní příjem: Tento typ příjmu je závislý na lidské práci. Člověk ho má, pokud chodí do práce nebo vykonává samostatně výdělečnou činnost. Je odměnou za vykonanou práci.

Pasivní příjem: Tento typ příjmu není závislý na lidské práci. Je to příjem, který jednou člověk vytvoří a potom mu chodí stále, aniž by vynakládal další aktivitu.

Pasivní příjem je například: zisk z pronájmu budov, prostorů, bytů; z podniku, kde není vyžadována osobní přítomnost; z dividendy, dluhopisů, investičních fondů; z umístění cizí reklamy na např. webové stránky; z úroků; z poskytování licence nebo zisk z patentů; z multilevelmarketingu

Finanční svoboda: Nastává tehdy, pokud je pasivní příjem větší nebo alespoň roven životním nákladům jednotlivce. To znamená, že pokud má někdo pasivní příjem 18 000 Kč a jeho životní náklady jsou 14 000 Kč, je na tom lépe než ten, jehož pasivní příjem je 40 000 Kč, ovšem jeho životní náklady jsou 60 000 Kč.

Současný vzdělávací systém nedává lidem možnost vybrat si, v jaké části cashflow kvadrantu se chtějí pohybovat a zda žít z aktivního či pasivního příjmu. Předem je připravuje pro levou stranu cashflow kvadrantu, což je pro školství běžné.

Znepokojující je také fakt, že lidé řeší nenadálé výdaje omezením jiného druhu výdajů např. potraviny, místo toho, aby se pokusili zvýšit své příjmy, což svědčí o nízké finanční inteligenci. Nebo ještě hůř, využívají různé úvěry, leasing, splátkový prodej a dostávají se tak do většího deficitu, když musí splácet vysoké úroky navíc.

Tato nevědomost, jak již bylo předesíláno, není ani tolik chyba občanů, pouze si uchovávají naučená životní pravidla, pocházející z průmyslového věku. V průmyslovém věku vznikla nová třída, střední vrstva, pro kterou platilo pravidlo: „Dobře se uč, najdi si jisté a stálé zaměstnání a pak tě čeká klidný odchod do důchodu, budeš zajištěný“. Tohle se předávalo z generace na generaci a do dnes se něco podobného hlásá, i přes to, že už nežijeme v průmyslovém věku, ale ve věku informačním.

Informace získává na významu s příchodem informační technologie. Často je informace označována jako čtvrtý výrobní faktor, bez kterého se např. podnik neobejde. Síla informací je velmi mocná a kdo ovládá ty správné informace, bude mít zcela jistě určitou výhodu. Vzhledem k tomu, že finance jsou neodmyslitelnou součástí každého z nás, hýbou světem, ovládají lidstvo, nebylo by špatné vědět, jak ovládat peníze, místo toho, aby peníze ovládaly nás. Už jen z toho důvodu, že přichází doba, ve které nastávají obrovské změny, a jistota se vytrácí.

4 Demografický vývoj

Jak uvádí Krebs: Vývoj demografických charakteristik významným způsobem ovlivňuje soustavu sociálního zabezpečení, neboť do značné míry předurčuje výši jednotlivých dávek sociálního zabezpečení, které jsou vždy určeny pro konkrétní skupinu obyvatelstva. To je nutno respektovat zejména z dlouhodobého hlediska, kdy se může ukázat, že některá

velkoryse přijatá opatření jsou v důsledku demografické budoucí situace těžko naplnitelná. Pro sociální zabezpečení je zejména důležitý proces stárnutí populace.

Demografický vývoj v ČR ukazuje na prodloužení střední délky života, na pokles úmrtnosti, ale i porodnosti. Problém zajišťování obyvatelstva ve stáří je problémem složitým a do budoucna stále náročnějším. Poměr starobních důchodců k zaměstnaným se dnes pohybuje kolem 30%, po roce 2007 začne prudce růst a do roku 2020 dosáhne téměř poloviny. To znamená, že jestliže dnes připadá na 100 zaměstnaných kolem 30 důchodců, tak do roku 2020 jich už bude připadat kolem padesáti. Vzhledem ke klesajícímu počtu živě narozených dětí bude klesat populace celkově.

Stárnutí obyvatelstva ovlivňuje prakticky všechny sféry národních ekonomik. Největší pozornost je věnována vlivu na výši vládních výdajů, především na zajištění nákladů na penzijní zajištění a nákladů na sociální služby a zdravotní péči. Potencionální úspory plynoucí z nižších nákladů na generaci předproduktivní jsou celkově zanedbatelné. Ekonomicky neaktivních přibývá nejen na straně rostoucího počtu seniorů, nýbrž také na straně studujících, kde se neustále prodlužuje průměrná délka vzdělávání. Přesto je právě v rostoucí úrovni vzdělanosti spatřována určitá naděje. Lidé s vyšším vzděláním mají v průběhu svého pracovního života vyšší míry ekonomické aktivity než lidé se vzděláním nižším. Zvláště se tento fakt projevuje ve vyšších věkových skupinách, kde se tyto míry výrazně liší. Obecně se fiskální problém vyplývající ze stárnutí populace tedy jeví jako nejvýznamnější.

Je tedy nezbytné při procesu tvorby koncepce sociálního zabezpečení sledovat a odhadovat vývoj celé řady základních demografických charakteristik (např. porodnost, úmrtnost, věková struktura obyvatelstva, rozvodovost), přičemž zde existuje i zpětně ovlivnění demografických charakteristik.

Dle Kellera: Prohlubující se krize průběžného důchodového systému, která je důsledkem nárůstu starších osob v poměru k osobám ekonomicky aktivním, vyvolává zvýšený tlak na posílení důchodového systému fondového. Tento vývoj ovšem bude do budoucna hned dvojitě finanční zatížení těch, jimž je dnes dvacet či třicet let. Nutnost spořit si na vylepšení svého vlastního důchodu tak pravděpodobně sníží kupní sílu nemalé části dnešních mladých lidí. Podle některých badatelů zakládá takový vývoj do budoucna velké riziko vyostření mezigeneračních konfliktů. Zároveň se v mnoha zemích předpokládá další pokles počtu narozených dětí. Tento pokles je přinejmenším zčásti důsledkem kalkulace na úrovni domácností, jenž se projevuje v řadě vyspělých zemí. Například v Německu zůstává třetina

žen i mužů narozených po roce 1960 trvale bezdětných, neboť pořízení si dítěte výrazně snižuje životní úroveň partnerů ze středních a nižších příjmových skupin.

Ekonomické výhody bezdětnosti jsou natolik lákavé, že poměr mezi ekonomicky aktivními a důchodci se bude do budoucna s vysokou pravděpodobností neustále zhoršovat. To bude dále degradovat finanční situaci důchodců a zpětně zvyšovat tlak na to, aby mladé páry volily bezdětnost jako podmínku vzestupu své životní úrovně a přilepšení si na stáří.

5 Současná sociální politika

Sociální politika v současnosti zdůrazňuje především ochranné aspekty. Pro budoucnost je třeba podpořit široké vnímání sociální politiky, tj. kromě sociální ochrany zdůraznit i její aktivní prvky a fakt, že je i procesem kultivace člověka a přispívá k určitému morálnímu profilu společnosti.

Stát jako bezprostřední vykonavatel se v sociální oblasti stále příliš angažuje, ale jeho možnosti nést tíhu rozsáhlého zabezpečení jsou omezené. Větší roli v tomto směru musí v sociální politice sehrát nestátní subjekty. Role státu musí být posílena, pokud jde o koncepční, normotvorné a kontrolní aktivity v sociální politice.

Na solidaritu v sociální politice je třeba nahlížet z různých možných úhlů pohledu. Podpořit je nutno solidaritu uskutečňovanou na bázi nestátních subjektů. Celospolečenská solidarita nemá nutně kladné znaménko, může mít pozitivní i negativní důsledky. Pro budoucnost se jako žádoucí jeví položit větší důraz na tzv. „aktivizující a integrační“ solidaritu (podpora vzdělání a pracovních míst) a pečlivě zvažovat míru a důsledky tzv. solidarity „pečovatelské“.

Závěr

Současný náhled na vývoj sociální politiky prosazuje zjevné a potřebné cíle, které se v některých případech nemusí setkat s podporou občanů. Jakmile dochází ke snižování sociálních výhod, vznikají vlny nevole a neporozumění. Stát také musí řešit různé dopady, které svou provázaností ovlivňují celou společnost. V tomto případě jsou to především objekty sociální politiky, samotní občané, kteří se stanou hybnou silou. Musí dojít k poznání, že jedině aktivita, snaha měnit své zažitě zvyklosti a nabírat nové typy informací, může přispět k lepší budoucnosti.

Literatura:

- Brychta, O., (2010) Bakalářská práce: „ Sociální politika státu“
- Heřmanová, E., (2011) „Lidské zdroje a finanční vzdělanost v Česku“
- Keller, J.,(2009) „Soumrak sociálního státu“
- Kiyosaki, T. R.,(2008) „Zvyšte si své finanční IQ“
- Kiyosaki, T. R; Lechter, L. S.,(1998) „Cashflow kvadrant“
- Kociánová, H.,(2012) „Finanční gramotnost v kostce“
- Krebs, V. a kol., (2007) „Sociální politika – 4. přepracované a aktualizované vydání“
- Šimková M., Petkovová, L., (2011) „Vývoj ekonomické aktivity a stárnutí populace“
- Národní strategie finančního vzdělávání: Ministerstvo financí ČR. Ministerstvo financí ČR.
[Online] květen 2010.
http://www.mfcr.cz/cps/rde/xchg/mfcr/xsl/ft_strategie_financniho_vzdelavani_55251.html.
- Projekt: K naplnění předpokladů pro výkon činnosti v sociálních službách; registrační číslo projektu: CZ.1.04/3.1.03/22.00130

Kontakt

Eva Kratochvílová

University of Economics Prague, Department of Demography

W. Churchill sq. 4, 130 67 Prague 3

Xkrae22@vse.cz